

zeniem autorów tomu IV, ale też i tomów wcześniejszych z wyjątkiem pierwszego, że teksty aktów prawnych należy załączać w całości. Nic podobnego. Stoję bowiem na stanowisku, że wybór źródeł należy łączyć również z wyborem ze źródeł, gdyż w przeciwnym razie znajdują się w nim kwestie drobne, które wydawnictwo przeciążają, czyniąc je wprawdzie grubym co do objętości, lecz niewygodnym w korzystaniu, zwłaszcza gdy chodzi o konwersatoria.

Reasumując, stwierdzić należy, że autorzy wszystkich tomów aż nadto zadośćuczynili edukacji studentów w zakresie historii ustroju, prawa i administracji Polski. Walory treściowe i dydaktyczne wyboru należy ocenić bardzo wysoko. Na tle pozostałych wyborów tekstów źródłowych jest on niewątpliwie najobszerniejszy i najwartościowszy. Zapewne też rozpropagowany zostanie przez PWN w całym kraju, co należy uznać za zaletę. Mimo przedstawionych usterek niewątpliwie aspiruje on do wystawienia mu oceny najwyższej. Mam nadzieję, że odegra też istotną rolę w nauczaniu przedmiotu, co ugruntuje jego pozycję.

TADEUSZ MACIEJEWSKI (Gdańsk)

Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, C.H. Beck, Warszawa, 2006

Ukazanie się na rynku księgarskim w bieżącym roku 2006 nowego podręcznika do prawa wyznaniowego należy przywitać z radością i nadzieją na rozbudzenie większego zainteresowania tym przedmiotem u studentów, a także w środowiskach naukowych w całym kraju. Znajomość tego działu prawa może okazać się także potrzebna prawnikowi, który coraz częściej spotyka się w swojej praktyce zawodowej z problemami prawa wyznaniowego. Opracowanie przygotowane przez pracowników Katedr Prawa Wyznaniowego (prof. zw. dr hab. Henryk Misztal i dr Piotr Stanisław) oraz Prawa Administracyjnego (prof. dr hab. Artur Mezglewski) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego zasługuje zatem na jak największą uwagę. Zespół jego współautorów gwarantuje wysoki poziom merytoryczny tej pozycji¹.

Godny uwagi wydaje się szczególnie podział materii prawa wyznaniowego, zaproponowany przez autorów podręcznika. Zakres merytoryczny tego działu prawa został już w swym kształcie i systematyce przyjęty przez naukowców zajmujących się tą gałęzią prawa. Jednakże każdy autor syntezy, jaką jest także recenzowana książka, ma pewien margines swobody w kształtowaniu systematyki swojego wykładu. Stąd też w obecnych na polskim prawniczym rynku księgarskim pozycjach poświęconych prawu wyznaniowemu, poszczególni autorzy posługiwali się odmiennymi metodami².

Systematyka podręcznika zastosowana w omawianej książce zasługuje na pozytywną ocenę. Rozdział pierwszy zatytułowany został: *Wiadomości wstępne*. Zawarto w nim informacje dotyczące teorii prawa wyznaniowego, a mianowicie: pojęcia prawa wyznaniowego i jego

---

¹ Np. A. Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980. Studium historyczno-prawne*, Wyd. KUL, Lublin 2004; idem, *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, wyd. KUL, Lublin 2004; idem (współ z W. Janigą), *Studia z prawa wyznaniowego*, Wyd. KUL, Lublin 2000; idem (współ z P. Stanisławem i M. Ordon), *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, Wyd. KUL, Lublin 2005; P. Stanisław, *Ubezpieczenie społeczne duchownych w prawie polskim*, Lublin 2001; H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, t. I: *Zagadnienia wstępne, rys historyczny*, Lublin 1996; idem, *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej*, Lublin-Sandomierz 1998 i inne.

² Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Lexis-Nexis, wyd. 2, Warszawa 2003 oraz wyd. 3, 2005, J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lexis-Nexis, wyd. 3, Warszawa 2006.

miejsca w systemie prawa państwowego, a także jego stosunku do wewnętrznego prawa poszczególnych Kościołów lub związków wyznaniowych. Ukazano pokrótce historię rozwoju stosunków między państwem i Kościołem, jakie występowały aż do czasów współczesnych w naszym kręgu cywilizacyjnym. Z kolei przedstawiono problem współistnienia sfery świeckiej i wyznaniowej w dziejach naszego kraju od momentu chrztu w 966 roku aż do XX wieku, kończąc na ostatniej, przeszłej formacji ustrojowej istniejącej w Polsce, a więc demokracji ludowej. Przedstawienie historii prawa wyznaniowego w Polsce z konieczności musi cechować się fragmentarycznością i pobieżnością. Oczywiście jest, że z uwagi na skąpość miejsca, przeznaczonego jedynie dla zaznaczenia tła historycznego prawa wyznaniowego współcześnie obowiązującego w RP, nie można było ująć wszelkich relewantnych faktów i obowiązujących w czasie I i II Rzeczypospolitej oraz w czasie zaborów w XIX wieku norm. Jednakże nie można przemilczeć faktu wystąpienia w tym rozdziale kilku usterek. Mianowicie na s. 23 autorzy podają nazwiska twórców Konstytucji 3 Maja, niezaprzeczalnie ważnego aktu prawnego, jednakże dla ukazania sytuacji prawno-wyznaniowej w I Rzeczypospolitej faktami bardziej istotnymi były np. akt wieluński z 1424 roku, czy konstytucja sejmowa nakazująca wygnanie arian z 1658 roku. Natomiast na s. 29 autorzy piszą: „Po uznaniu Konkordatu za nieobowiązujący władze państwowe [komunistyczne – AK] nie czuły się zobowiązane do przestrzegania jego postanowień, ani też nie respektowały wyznaniowych przepisów Konstytucji marcowej z 1921 roku, chociaż one nadal formalnie obowiązywały”. Z tego fragmentu wynika, jakoby Konstytucja marcową z 1921 roku obowiązywała nadal w 1945 roku. Pomijając fakt nieuznawania przez władze komunistyczne Konstytucji kwietniowej z 1935 roku i ich skomplikowanych dążeń do konsekwentnego pomijania tego aktu, to przecież właśnie ta ustawa zasadnicza obowiązywała w czasie II wojny światowej. Autorzy wspominają wcześniej, że Konstytucja z 1935 roku przejmowała w zasadzie wszystkie normy wyznaniowe z Konstytucji z 1921 roku, jednakże takie uproszczone stwierdzenie, jak przytoczone powyżej, może wprowadzić niepotrzebnie czytelnika w błąd.

W dalszej części opracowania autorzy zarysowują normy prawa Unii Europejskiej dotyczące stosunku tejże Unii, jak i państw członkowskich, do Kościołów, religii, sumienia, czy ogólnie do światopoglądu. Wskazują na wyraźnie zarysowującą się ewolucję tego porządku prawnego w kierunku uznania istnienia Kościołów i związków wyznaniowych na arenie społecznej, politycznej, a czasem także gospodarczej. Z uwagi na fakt akcesji Rzeczypospolitej Polskiej do struktur Wspólnot Europejskich jest jak najbardziej wskazane przedstawienie unijnych unormowań spraw wyznaniowych. Na pozytywną ocenę zasługuje ukazanie stosunku UE do spraw wyznaniowych nie tylko przez pryzmat norm prawnych, ale także orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości (s. 39). W związku z tym, że od 1 maja 2004 roku prawo wspólnotowe jako całość stało się częścią polskiego porządku prawnego, §5 tego rozdziału o stosunku UE do religii i związków wyznaniowych należałoby raczej umieścić w rozdziale dotyczącym źródeł polskiego prawa wyznaniowego.

W rozdziale drugim o *Podstawach polskiego prawa wyznaniowego* opisano jego źródła oraz w dalszej jego części zanalizowano konstytucyjne zasady: wolności sumienia i religii, równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych, bezstronności, autonomii i niezależności, współdziałania i bilateralności. W odpowiednich fragmentach wskazano na obowiązujące od 1 maja 2004 roku prawo wspólnotowe: pierwotne (s. 49) i pochodne (s. 50-51).

Przedstawiając źródła polskiego prawa wyznaniowego, autorzy podręcznika szeroko korzystają z interpretacji dokonywanej przez Sąd Najwyższy (s. 60) i Trybunał Konstytucyjny (s. 71, 79) w orzecznictwie dotyczącym spraw wyznaniowych. Nie do końca prawidłowe wydaje się ujęcie umów i porozumień między organami państwa i reprezentantami związków wyznaniowych oraz ich prawa statutowego, a więc wewnętrznego, w paragrafie o źródłach prawa wyznaniowego w RP, co sugerować może, że są to źródła prawa powszechnie obowiązującego. Na s. 45 w *Uwagach wprowadzających* do tego rozdziału wskazano, co autorzy będą rozumieć pod pojęciem „źródła prawa”, a mianowicie: „źródła prawa stanowionego, posiadają-

jące postać aktów zawierających generalno-abstrakcyjne normy postępowania, pochodzące od właściwych organów władzy publicznej”. W celu uniknięcia nieporozumień, można by owe umowy i porozumienia oraz prawo statutowe zawrzeć w mniejszej jednostce zatytułowanej np. „Akcesoryjne źródła prawa wyznaniowego”.

Pozostałe rozdziały od III do IX można podzielić na trzy większe grupy: grupa 1. przedstawia sytuację jednostki: rozdział III: *Zarys statusu jednostki w zakresie wolności sumienia i religii*, oraz rozdział IX: *Sytuacja prawna osób duchownych*; grupa 2. ukazuje sytuację związków wyznaniowych: rozdział IV: *Związki wyznaniowe i ich jednostki organizacyjne jako podmioty prawa*, rozdział V: *Funkcje publiczne związków wyznaniowych*, rozdział VI: *Działalność własna Kościołów i innych związków wyznaniowych*, oraz rozdział VII: *Finansowe i majątkowe aspekty działalności Kościołów i innych związków wyznaniowych*. Natomiast rozdział VIII, zatytułowany: *Administracja wyznaniowa i komisje państwowo-kościelne* stanowi trzecią grupę i omówione są w nim urzędy państwowe zajmujące się sprawami związków wyznaniowych, co czasem wymaga współudziału z przedstawicielami tych związków. Można zastanawiać się nad wadami takiego podziału i uszeregowania, jak i jego zaletami, ale niewątpliwie zasługuje na uznanie próba systematyzacji i podporządkowania struktury podręcznika dychotomicznemu podziałowi na wolność religijną w aspekcie jednostkowym i kolegialnym, choć sama kolejność odpowiednich części zaburza niejako ten podział.

Kolejne rozdziały od III do IX charakteryzują się jasnością wykładu, wysokim poziomem oraz dość dużym stopniem szczegółowości, co jednak nie pozbawia czytelnika wizji prawa wyznaniowego jako jednej całości służącej ochronie wolności religii przysługującej każdemu człowiekowi, jak i instytucjom organizowanym przez niego w celu realizacji kultu religijnego. W każdej części autorzy podają szczegółowy materiał źródłowy: literaturę, aktualne akty prawne, które uzupełniają licznym orzecznictwem nie tylko polskim (szczególnie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka). Często starają się ukazać problemy prawa wyznaniowego na tle porównawczym z innymi państwami, głównie europejskimi. Dzięki temu wykład staje się bardziej interesujący, tym bardziej, że obok wskazań na mankamenty polskich uregulowań, zamieszczono postulaty *de lege ferenda*. Przykładem tego jest fragment: „Perspektywy zmiany modelu finansowania instytucji kościelnych” (s. 216-220). Dotyczy on bardzo ciekawego i poruszającego także opinię publiczną w Polsce problemu finansowania Kościołów i związków wyznaniowych z budżetu państwa, nie bezpośrednio, ale w drodze dotacji na wyznaniowe uczelnie wyższe czy Fundusz Kościelny, archaiczną instytucję z poprzedniej epoki, niedostosowaną do obecnych realiów. Autorzy podają ciekawe rozwiązania zastosowane w innych krajach, jak np. podatek kościelny (Niemcy) czy tzw. dobrowolna asygnata podatkowa (Włochy, Hiszpania, Węgry). To drugie rozwiązanie wskazano jako wzorzec godny naśladowania. Niedosyt pewien powoduje u czytelnika brak podania pomysłów i projektów, jakie z pewnością pojawiły się na polskiej scenie politycznej, uregulowania tej kwestii (oprócz niezrealizowanej do tej pory idei zlikwidowania Funduszu Kościelnego).

Autorzy niestety nie wystrzegli się pewnych potyczek językowych, jak np. na s. 94 występuje pleonazm, a mianowicie wyrażenie: „wyznanie religijne”. Natomiast sami autorzy na s. 92, wskazując na częste błędy np. ustawodawcy, który nieumiejętnie posługuje się określeniami „religia” i „wyznanie”, uznali, że „wyznanie” jest tożsame z „religią”.

Po lekturze recenzowanego podręcznika student, a także prawnik-praktyk zdobywa wystarczającą wiedzę, by rozemnać się w dziale prawa, jakim jest prawo wyznaniowe. Opracowanie to stanowi także wyśmienitą bazę do dalszych badań w celu pogłębienia znajomości całości przedmiotu, jak i poszczególnych jego instytucji. Pomocny w tym jest wykaz lektur uzupełniających i bibliografia do każdego paragrafu. Podręcznik ten pozwala na opanowanie przedmiotu prawa wyznaniowego, które w coraz bardziej pluralistycznym współczesnym społeczeństwie powoli zdobywa sobie należne miejsce wśród kanonu nauk prawnych.